

УДК 347.73

Максим ЧЕМЕРИС,
провідний науковий співробітник
відділу науково-методичного забезпечення
діяльності судів загальної юрисдикції
Національної школи суддів України,
здобувач Київського міжнародного університету

ПОНЯТТЯ ГАРАНТУВАННЯ І СТРАХУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Найчастіше для вкладника питання гарантування та страхування вкладів виникають у зв'язку із неплатоспроможністю банку. Процедура встановлення неплатоспроможності банківських установ може бути пов'язана з процедурою банкрутства. Банкрутство – це негативне подія, яка може трапитися практично з будь-якою підприємницькою структурою і знаменує собою закінчення її життєвого циклу.

Очевидно, що банкрутство компанії може мати негативні зовнішні ефекти як безпосередньо для її контрагентів, так і для економіки в цілому. Так, найважливішою його характеристикою є невиконання частини фінансових і не фінансових зобов'язань підприємницької структури, системи прогнозування та попередження банкрутства підприємницької структури [1, с. 78].

Вкладення коштів у фінансові установи (депозитів) також пов'язане з певним ризиком, особливо у нашій країні. Ризик втрати чи обмеження доступу до вкладу фізичної особи можна визначити як підставу для розробки механізму гарантування та страхування вкладів фізичних осіб, який впроваджується та розвивається в Україні, використовуючи міжнародні стандарти в сфері страхування загалом та стандарти у сфері страхування вкладів фізичних осіб зокрема. Отже, страхування депозитів зумовлене потребою в

захисті фінансових інтересів вкладників та необхідністю усунення ризику системної банківської кризи. Ці заходи повинні забезпечити довіру до банківської системи (особливо в країнах, що розвиваються) та попередити панічне вилучення депозитів вкладниками або інші операції, що загрожують стабільності фінансово-кредитної системи в цілому [2, с. 78].

Страховання і гарантування стосується вкладів, депозитів. Поняття «депозит» інколи ототожнюється із поняттям «банківський вклад» і розуміється як правочин (угода), відповідно до якої одна сторона (банк), що прийняла від або для другої сторони (вкладника) грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Приблизно таке визначення дається у ст. 1058 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

У банківській практиці вклади розглядаються здебільшого як кошти в готівковій або в безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, що розміщені клієнтами на їх рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку та підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. До відносин банку та вкладника за рахунком, на який внесений вклад, застосовуються положення про договір банківського рахунку [3].

Очевидно, що основою для механізму гарантування та страхування вкладів є відповідне законодавство. Важливим джерелом права у даній сфері правовідносин в нашій державі є Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [4], який замінив чинний на той час Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [5].

Для характеристики механізму гарантування та страхування вкладів доцільно визначити поняття правових гарантій. Отже, сам термін «гарантія» походить від старонімецького *wegen*, що означає діло, спрямоване на забезпечення чогось (сучасна інтерпретація – *garantie*) [6, с. 422]. У теорії права гарантії визначають як передбачені законом спеціальні засоби, способи, умови, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод людини. Держава, яка закріплює права і свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов для їх ефективного забезпечення. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність суб'єктивних та об'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод особи, усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. За юридичним призначенням гарантії можна поділити на дві основні групи: нормативно-правові (наявність правових норм, закріплених у нормативних актах) та організаційно-правові (сукупність органів державної влади, які діють відповідно до покладених на них функцій) [7]. Згідно з даним положенням, державне гарантування вкладів фізичних осіб проявлятиметься в прийнятті нормативно-правових актів та закріпленні

спеціально-уповноважених суб'єктів у цій сфері фінансової діяльності.

Аналогія щодо застосування державного гарантування вкладів може бути визначена з урахуванням положень бюджетного законодавства, що містить норми про гарантування бюджетних зобов'язань у ст. 17 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) [8].

Зазначимо, що в Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» поняття «система гарантування вкладів фізичних осіб» визначається як сукупність відносин, що регулюються цим Законом, суб'єктами яких є Фонд, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, банки та вкладники. На наш погляд, дане визначення вкрай обмежено висвітлює сутність розглядуваного поняття, загалом у ньому вказується лише на суб'єктний склад; за логікою викладення варто було б вказати й на об'єкти цих відносин. До того ж цим визначенням передбачено, що державне гарантування вкладів в Україні не поширюється на інші фінансові та кредитні установи, окрім банків.

Отже, гарантування вкладів фізичних осіб можна визначити як систему спеціально встановлених та нормативно закріплених на рівні держави умов діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення повернення депозитних коштів фізичних осіб на умовах платності, строковості та правочину щодо гарантування, оформленого в письмовій формі.

Що стосується страхування вкладів фізичних осіб, то характеристика даної категорії міститься в страховому законодавстві, наукових працях економістів та фахівців страхової справи, науковців фінансового права. За змістом діяльність з страхування вкладів фізичних осіб тісно переплітається зі страхуванням фінансових ризиків. Якщо за кордоном такий вид страхування є досить поширеним, то в Україні він тільки починає розвиватись та активно впроваджуватись. Банк завжди взаємодіє з клієнтами через набір депозитних продуктів, пропонуючи вклад із різними строками, валютними процентними ставками та іншими умовами [9, с. 98].

Загалом страхування найчастіше розглядається як економічна (обумовлена соціально-економічними потребами суспільства, являє собою сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі створення, розподілу та використання цільових фондів у грошовій та матеріальній формах [10, с. 124]) та правова категорія (сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають при створенні та використанні страхового фонду; це договір, правовідносини, правове зобов'язання) [11, с. 71].

Інколи можна зустріти науковий підхід, за якого така цивільно-правова категорія, як «страховий договір» досліджується у межах як приватного, так і публічного права. Так, з погляду публічного права цей договір трактується поліцейським, кримінальним, фінансовим правом. Приватне право розглядає страховий договір як відомий особливий рід договору між приватними особами (цивільно-правовий підхід) та як торговельну угоду (з по-

гляду торгового права). Тобто навіть є межа цивільно- і торгово-правового регулювання страхових відносин [11, с. 75].

Згідно із Законом України «Про страхування» [12] страхування визначено як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (ст. 1).

Стосовно ризику у страхуванні, то ризикова функція страхування полягає в переданні за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено чинним законодавством або договором із страхувальником. Фінансові ризики цілком можуть виникати там, де відбуваються фінансові відносини, тобто на всіх фазах процесу відтворення [6, с. 5].

ЦК України [13] визначає договір страхування як договір, за яким одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979). Істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства. За договором перестраховання страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх зобов'язань перед страхувальником (ст. 987 ЦК України).

Окрема норма Закону «Про банки і банківську діяльність» (ст. 57) містить положення, що вклади фізичних осіб банків гарантуються в порядку і розмірах, передбачених законодавством України, а вклади фізичних осіб Державного ощадного банку України гарантуються державою. Наглядова діяльність НБУ охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог цього Закону щодо здійснення банківської діяльності (ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Відповідно до Положення про порядок ведення реєстру учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Положення) [14], дія цього Положення поширюється на всі банки України, крім публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України». Банк набуває статусу

учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії. Можна зробити висновок, що дане положення встановлює обов'язковість участі в Фонді для банківських установ, хоча Закон України «Про страхування» відносить даний вид страхування до добровільного.

У Фонді гарантування вкладів фізичних осіб ведеться реєстр банків-учасників. Учасником Фонду в Положенні визначено банк, який має банківську ліцензію, на підставі якої має право здійснювати банківську діяльність шляхом надання банківських послуг, та перехідний банк, який створюється у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, номінальним власником і управителем акцій якого є Фонд до дня продажу цього банку інвестору. Фонд вносить відомості про банк до реєстру з присвоєнням йому унікального номера – реєстраційного номера учасника Фонду та здійснює видачу Свідоцтва після:

1) отримання Фондом повідомлення Національного банку України про видачу банківської ліцензії;

2) отримання від банку відомостей, що повинні міститися в реєстрі.

Для внесення відомостей про банк до реєстру та для отримання Свідоцтва банки протягом семи робочих днів з дня отримання банківської ліцензії зобов'язані подати до Фонду відомості, згідно з переліком, визначеним в Положенні.

Отже, розглянувши загальні питання відносин страхування, можемо перейти до самого поняття «страхування вкладів». Так, одні вчені вважають, що страхування банківських вкладів (депозитів) – система економічних відносин щодо забезпечення повернення вкладів клієнтам банку, у законодавчо встановленому порядку, а також комплекс заходів, спрямованих на запобігання фінансової неспроможності (банкрутства) банку [15, с. 11].

У деяких державах страхування вкладів є обов'язковим елементом системи гарантування вкладів. З огляду на це, обов'язкове страхування вкладів розуміється як сукупність фінансово-правових норм, що регулюють публічні майнові вкладні відносини, що виникають у сфері обов'язкового страхування банківських вкладів фізичних осіб з приводу акумулювання, використання та розподілу грошових коштів фонду страхування вкладів. Такий інститут М.В. Комісарова пропонує розглядати в загальному зв'язку з сукупністю фінансово-правових норм, що регулюють відносини в банківській сфері, що носять публічний характер [16, с. 8].

На думку М.В. Комісарової, система обов'язкового страхування вкладів фізичних осіб – це сукупність правових, фінансових, організаційних та інформаційних заходів держави та інших уповноважених суб'єктів, спрямованих на забезпечення здійснення виплат відшкодування закладами, розміщеними на підставі договору банківського рахунку або банківського вкладу фізичними особами-вкладниками, в банках, розташованих на території держави, при настанні страхового випадку за рахунок коштів фонду

страхування вкладів з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів вкладників, зміцнення довіри до банківської системи держави та стимулювання залучення заощаджень населення в банківську систему [16, с. 14].

Використовуючи наведені законодавчі й наукові визначення, страхування вкладів фізичних осіб можна визначити як вид правових відносин та фінансову послугу щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб-вкладників у випадках неможливості повернення банківських вкладів фізичних осіб (неплатоспроможності та/або ліквідації банків), визначених правочином та чинним законодавством, за рахунок коштів страхових компаній, у випадку сплати банками страхових платежів (страхових внесків).

Відносини у сфері гарантування і страхування вкладів (депозитів) належать до фінансових правовідносин, зважаючи на їх публічно-правову природу. На наш погляд, гарантування і страхування вкладів можна розглядати як в сукупності, так й окремо. Коли ведемо мову про сукупність, то йдеться про систему гарантування і страхування вкладів, яка являє собою єдність фінансових, правових, організаційних, економічних основ, засад функціонування, взаємодії суб'єктів відносин у сфері гарантування і страхування вкладів. Невипадково у запропонованому визначенні наголошується на публічно- і фінансово-правовому аспектах відповідних відносин, адже публічність спеціальних установ (фондів), які є суб'єктами даних відносин, у сучасних умовах розвитку ринку банківських й інших фінансових послуг є очевидною.

В Україні гарантування вкладів забезпечується шляхом участі держави у цьому процесі (шляхом створення спеціального Фонду та участі у його формуванні й функціонуванні). Страхування як складова розглядуваної нами системи гарантування і страхування вкладів поширюється як на вклад, так й на інші, визначені договором, депозити (наприклад, ті, що пов'язані із заробітною платою, пенсіями, стипендіями, соціальними виплатами). Тобто у гарантуванні вкладів переважають публічні відносини, у страхуванні – приватні. Наша держава перебуває вже на тому рівні розвитку банківських відносин, коли право громадян на гарантування і на страхування вкладів повинне забезпечуватися однаковим захистом з боку держави. Коли банк чи інша фінансово-кредитна установа стає учасником страхування вкладів, то вона бере на себе зобов'язання з відшкодування у порядку, аналогічному тому, що є у гарантуванні вкладів. Підтримуємо висновок вченого О.В. Турбанова про те, що страхування депозитів покликане захищати клієнтів-вкладників від наслідків, які можуть мати місце при недостатній банківській інформації. На відміну від крупних інвесторів, рядові вкладники банків не мають можливість постійно моніторити та співставляти результати діяльності банків-конкурентів та їх груп, з метою виявлення, хто краще надає послуги, який більш надійний. Уряд, у свою чергу, з метою захисту населення від збитків та фінансової системи від краху, має право і повинен

здійюватися у процес діяльності банків й інших фінансово-кредитних установ за допомогою системи регулювання, контролю та нагляду [11, с. 23]. Дійсно, налагоджена система гарантування вкладів, у поєднанні із їх страхуванням, а також банківський нагляд і контроль є важливими елементами фінансової стабільності і фінансової безпеки держави в цілому.

Перелік використаних джерел

1. Комлева Н.В. *Прогнозирование банкротства предпринимательской структуры (на примере страховой компании) : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05. / Н.В. Комлева. – М., 2013. – 25 с.*
2. Торяник Ж.І. *Забезпечення стабільності функціонування комерційних банків на основі запровадження системи страхування депозитів / Ж.І. Торяник // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 2 (21). – С. 78–83.*
3. *Матеріали з офіційного сайту Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123143.*
4. *Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 50. – С. 564.*
5. *Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : Закон від 20 вересня 2001 року № 2740-III / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – С. 30.*
6. Клапків М.С. *Страхування фінансових ризиків : монографія / М.С. Клапків. – Тернопіль : Економічна думка; Карт-блани, 2002. – 500 с. — С. 422.*
7. *Гарантії правові / сторінка адвоката : юридичний словник онлайн // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.advokat-didenko.com/ua/glossary/349/>.*
8. *Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50—51. – С. 572.*
9. Волошин М. *Керування депозитною діяльністю багатопродуктового банку / М. Волошин // Банківська справа. – К., 2012. – № 2. – С. 96—108.*
10. *Финансовое право : учебник / под ред. Е.Ю. Грачевой, Г.П. Толстопятенко. – М. : ТК Велби, 2003. – 536 с.*
11. Турбанов А.В. *Финансово-правовые основы создания и функционирования системы страхования банковских вкладов в Российской Федерации : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.14 / А.В. Турбанов. – М., 2004. – 371 с.*
12. *Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 18. – С. 78.*
13. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40—44. – С. 356.*
14. *Про затвердження Положення про порядок ведення реєстру учасників*

Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: Рішення Виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 12 липня 2012 року №7 / Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 7 вересня 2012 року за № 1547/21859 // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1547-12/paran15#n15>.

15. Бухтик М.И. Системы защиты банковских вкладов в странах с развивающимися рынками : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Н.И. Бухтик. – СПб, 2011. – 20 с.

16. Комиссарова М.В. Финансово-правовое регулирование системы страхования вкладов физических лиц в банках Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / М.В. Комиссарова. – М., 2007. – 22 с.

Чемерис М. Поняття гарантування і страхування вкладів фізичних осіб.

У статті викладено найбільш проблемні питання правового регулювання та здійснення гарантування і страхування вкладів фізичних осіб. Розглядається наукове підґрунтя цього питання, принципи здійснення гарантування і страхування вкладів.

Ключові слова: гарантування вкладів, страхування вкладів, принципи, фінансові установи, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Чемерис М. Понятие гарантирования и страхования вкладов физических лиц.

В статье изложены наиболее проблемные вопросы правового регулирования и осуществления страхования вкладов физических лиц. Рассматривается научная основа данного вопроса, принципы осуществления гарантирования и страхования вкладов.

Ключевые слова: гарантирование вкладов, страхования вкладов, принципы, финансовые учреждения, Фонд гарантирования вкладов физических лиц.

Chemerys M. The concept of guaranteeing and insuring the deposits of individuals.

This article outlines the most problematic issues of legal regulation and implementation of deposit guarantee and insurance. We consider the scientific basis of this issue, the principles of guarantee and deposit insurance.

Key words: deposit guarantee, deposit insurance, principles, financial institutions, the Fund of Deposit Guarantee.